

kirja~arvioita

Vähälle huomiolle jäänyt suuri tieto- ja hakuteos

Suomen lehdistön historia 1. Sanomalehdistön vaiheet vuoteen 1905. Kirjoittajat Päiviö Tommila, Lars Landgren ja Pirkko Leino-Kaukiainen. Kustannuskiila, Kuopio 1988.

Suomen lehdistön historia 2. Sanomalehdistö suurlakosta talvisotaan. Kirjoittajat Toivo Nygård ja Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Kuopio 1987.

Suomen lehdistön historia 3. Sanomalehdistö sodan murroksesta 1980-luvulla. Kirjoittajat Touko Perko, Esko Salminen, Veikko Löyttyniemi, Pertti Hemánus ja Päiviö Tommila. Kustannuskiila, Jyväskylä 1988.

Suomen lehdistön historia 4. Paikallislehdistön historia. Kirjoittajat Eeva-Liisa Aalto, Pirjo Santonen ja Matti Kyllönen. Kustannuskiila, Kuopio 1985.

Suomen lehdistön historia 5. Hakuteos Aamulehti – Kotka Nyheter. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Toimittajat Ulla Ekman-Salokangas, Eeva-Liisa Aalto ja Raimo Salokangas. Kustannuskiila, Jyväskylä 1988.

Suomen lehdistön historia 6. Hakuteos Kotokulma – Savon Lehti. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Toimittajat samat kuin osassa 5. Kustannuskiila, Jyväskylä 1988.

Suomen lehdistön historia 7. Hakuteos Savonlinna – Övermarks Tidning. Sanoma- ja paikallislehdistö 1771-1985. Toimittajat samat kuin osassa 5. Kustannuskiila, Jyväskylä 1988.

(Koko kirjasarjan päätoimittaja on PÄIVIÖ TOMMILA)

Suomen lehdistön historia on lähes kokonaan ilmestynyt. Aikakauslehdistöä koskeva osa ei ole vielä valmis. Kolme varsinaista historiaosaa, kolme lehtikohtaista hakuteososaa ja yksi paikallislehdistöä käsittelevä osa käyvät läpi perinpohjaisesti – joskus jopa yksitoikkoisella tarkkuudella – jokaisen Suomessa ilmestyneen sanomalehden. Tuhansien sivujen mahtava saavutus on kui-

tenkin jäänyt yllättävän vähälle julkiselle huomiolle, mikä ei vastaa sen merkitystä eikä tasoa.

Ehkäpä juuri teossarjan mahtavuus on karsinut julkisuutta. Kalleutensa takia Suomen lehdistön historia ei kuulune joka kodin lukemistoon. Laajuus johtaa muutenkin siihen, että vain harvat "tavalliset ihmiset" jaksavat perehtyä koko tuotokseen, edes historiaosiin, vaikka niiden kieli on pääsääntöisesti varsin elävää. Kuvitus korostaa julkaisun ulkoista tasoa ja luo innostusta tekstin lukemiseen lukuunottamatta ensimmäiseen osaan otettuja jäljenteitä lehtien sivuista. Niiden teksti on piennyntynyt lähes lukukelvottomaksi.

Suomen lehdistön historian ilmestymisen taustalla on 1960-luvun ja 1970-luvun alun laaja-alainen kiinnostus lehdistön tutkimukseen. Historiallinen lehdistötutkimus ja lehtien käyttö lähteenä oli historiassa yleistä. Uusi "varsinainen" lehdistö- ja sitä laajempi tiedotustutkimus sisältöanalyysiin jne. eli suurta nousukauttaan. Tästä ilmapiiristä kumpusi 1970-luvun puolivälissä SSHL- eli Suomen sanomalehdistön historia -projekti, jonka saavutukset ovat nyt käytettävissä. Vaikka kiinnostus mielipidehistoriaan on jälleen viriämässä, ei tutkimuskenttä ole kuitenkaan samanlainen kuin viisitoista vuotta sitten, mikä osaltaan selittää teossarjan saamaa kapeahkoa vastakaikua.

Suomen lehdistön historian laajuus kertoo, että sen sivuilla on "kaikki" suomalaisesta lehdistöstä. Sellaisena se on korvaamaton tieto- ja hakuteos tavallisellekin lukijalle, joka jostain syystä haluaa alasta tietoja, erityisesti toimittajille ja muille lehdentekijöille, kun heillä on tarve selvittää lehdistöön liittyvien asioiden taustoja, sekä luonnostaan historioitsijoille ja tiedotustutkijoille. Kun lehtiä ja niiden taustoja on käsitelty todella monipuolisesti ja asiantuntevasti ja kun monissa yksityiskohdissa kuin myös suurissa linjoissa on pyritty selittävään otteeseen, ovat seuraavat puhtaan lehdistöhistorian näkökulmasta poikkeavat näkökohdat tarkoituksellisesti kärjistettyjä.

Kiistämättä Suomen lehdistön historian korkeatasoisuutta, monipuolisuutta ja täydellisyyttä kulttuuri- ja taloushistorian sekä poliittisen historian ja yhteiskuntahistorian tutkijat saattavat kuitenkin kysyä, vastaako tuo "kaikki" kysymyksiin lehtien ja lehdistön asemasta, roolista, merkityksestä ja vaikutuksesta Suomessa heidän alansa kannalta. Ehkä näin asetetut kysymykset ovat ylivoimaisen laajoja ja vaativia, mutta olennaista joka tapauksessa on, että Suomen lehdistön historia tarkastelee lehdistön kehitystä ensisijaisesti lehdistön ja lehdistöhistorian sisältä päin, sen ehdoista ja näkökulmista lähtien.

Senttien ja sivumäärien lumoa

Vaikka Suomen lehdistön historia -projekti on matkan varrella irtautunut syntyäikansa keskeisimmistä muotivirtauksista kuten esimerkiksi sisällön rakennetekijöiden tutkimisen ensisijaisuudesta, paljon siitä kuten myöhemmistäkin tieteen kehityksen piirteistä on kulkenut projektin lopputulokseen. Sisältöanalyysillä on siinä merkittävä osuus mm. pyrittäessä hahmottamaan lehtien "maailmankuvaa", jonka selvittäminen on ollut projektin yhtenä keskeisenä päämääränä.

Uutistilojen jakautuminen uutisten kappalemäärissä tai palstamillimetreinä esimerkiksi 1920- ja 1930-luvuilla (osa 2, s. 370-371) ulkomailta, muuta Suomea ja yleensä Suomea, omaa maakuntaa ja lopulta ilmestymispaikkakuntaa koskeviin uutisiin on tietysti pelkästään taulukkotietona tärkeä. Mielenkiintoisia ovat myös laskelmat ulkomaanuutisten maantieteellis-valtiollisesta jakautumisesta (s. 372-373) tai eräiden keskeisten lehtien koko sisällön koostumuksesta (s. 368-369). Viimeksi mainittua varten on vuosilta 1920, 1930 ja 1939 mitattu palstamillimetreinä ulkomaanuutisten, kotimaan uutisten, kanta-aottavan aineksen, viihteen sekä ilmoitusten ja kuulutusten osuudet.

Jännittävää sinänsä on taulukosta nähdä, että kymmenen kaupungin sanomalehtien viikottainen palstatala (osa 2, s. 366) kasvoi 4715 metrissä 6690 metriin vuoden 1920 ja 1939 välisenä aikana. Se merkitsi vuoden 1920 indeksiluvun 100 nousua 142:een v. 1939. Jotain aluekehityksestä kertoo se, että ko. indeksiluku suureni ylivoimaisesti eniten Lahdessa (100-219) ja vähiten Kuopiossa (110-104) ja Tampereella (100-114). Ns. tavallinen lukija ei ehkä huomaa, että absoluuttisen lähtöluvun pienuus selittää Lahden ylivoimaa. Selityksiä ei löydy lähitekstistä sille, miksi Kuopion ja Joensuun lehtien viikottaiset palstametrit välillä, vuodesta 1920 vuoteen 1930, laskivat jyrkästi. Indeksiluku (v. 1920 100) oli v. 1930 Kuopiossa 76 ja Joensuussa 62.

Nyt ilmestyneen Suomen lehdistön historian luonteeseen kuuluu, että kovin paljon ei ole pohdittu sitä, mitä mittauksien antamat tulokset johtuivat ja mitä ne merkitsivät. Edellä mainitulla kaudella (osa 2, s. 368) on mm. perusteltu kanta-aottavan aineksen runsautta SDP:n ja Maalaisliiton lehdistä lähinnä vain sillä, että se oli tyypillisesti vasemmistolais-maalaisliittolainen ilmiö. Sisältöanalyysin luokitusongelmia kuvaa se, että porvarillisten lehtien taulukkolukuja kanta-aottavan aineiston määrästä nostaa ns. vakavan kulttuuriaineiston lukeminen tähän ryhmään. Siten "todellisen" kanta-aottavan aineiston määrän ero porvarillisten ja vasemmistolaisten lehtien välillä oli taulukkojen osoittamaa suurempi, ku-

ten tekstissä todetaan.

Maailmankuvan luonne

Suomen lehdistön historiassa on toki lehtikohtaisia selvityksiä palstatilojen muutoksista kuin myös yksittäisten lehtien tai lehtiryhmien ulkomaanuutisten jakaantumisen erityispiirteistä. Edelläkuvatun kaltaiset taulukotkin kertovat tiettyyn pisteeseen asti lehdistön ja lehtien maailmankuvasta. Laajassa mielessä maailmankuva sisältää kuitenkin ainakin poliittisen ja yhteiskuntahistorian näkökulmasta paljon enemmän.

Kysymystä sisällön määrällisen jakaantumisen syiden ja vaikutusten tulkitsemista ainakin yleisellä tasolla seuraava toinen syy, miten lehdet kirjoittivat eri asioista. Lehtien maailmankuvaan ja niiden lukijoille syöttämään maailmankuvaan kuulunee myös tämä puoli. Vaatimukset laajoista asennemittauksista ovat näin isossa tutkimushankkeessa varmasti yliampuvia ja toisaalta Suomen lehdistön historia toki antaa yksittäisten lehtien tai lehtiryhmien esittelyssä siellä täällä tietoja lehtien suhtautumislinjoista. Jotain jää silti puuttumaan, jos päämääränä todella on maailmankuva laajassa mielessä.

Yllättävää ei esimerkiksi liene, että Saksaa koskevien uutisten osuus kaikista ulkomaanuutisista oli 1920- ja 1930-luvulla suurin Uudessa Suomessa (12,5 %). Tilastotulos korostuu tekstissäkin (osa 2, s. 372-4). Ero Suomen Sosiaalidemokraattiin (12,1 %) ei kuitenkaan ole kovin merkittävä. Maailmankuvan kannalta sisällön luonne on kuitenkin ilmeisesti määrää ratkaisevampi. Kirjoittelun luonteen tarkastelu tuo selvästi esiin myös näin pitkään aikaan kohdistuvan määrämittauksen ongelmallisuuden.

US:lle ja SSd:lle oli Weimarin tasavalta hyvin erilainen asia. Ehkä SSd kirjoitti tällöin enemmän ja varmaan US: a positiivisemmin sosialidemokraattisesta "esikuvamaasta". Määrät ehkä kääntyivät Hitlerin valtakaudella. Vaikka US: akaan ei voi pitää natsi-Saksan hymistelijänä ainakaan 1930-luvun lopulla, niin lehden ja sen lukijoilleen antaman maailmankuvan kannalta SSd:n oletettavasti prosentuaalisesti vähäisempi, mutta varsin kriittinen arviointi oli ehkä yhtä tehokas lehden maailmankuvan osoittaja ja luoja.

Sisällön mittaamisessa ja maailmankuvan rakentamisessa ovat Suomen lehdistön historiassa etualalla varsin konkreettiset kohteet. Ilmiöt ja tapahtumat jäävät syrjään. Esimerkiksi kansainvälisen tilanteen kiristymisestä ja sen luomista vaaroista 1930-luvun loppupuolella SSd:n "maailmankuva" oli varmaankin erilainen ja ehkä osoittelevampi kuin US:n — muun muassa juuri Saksaa

koskevan kirjoittelun luonteen takia. Tietysti on myönnettävä, että ilmiöiden ja tapahtumien mittaamisessa on edessä rannaton meri lukemattomine aaltoineen, mutta toisiakin keinoja on tällaisten seikkojen selvittämiseksi ja huomioonottamiseksi ainakin yleisellä tasolla.

Kansallinen lehdistö

Maailmankuvakäsittteen rajaaminen, tosin poikkeuksin, lehtien sisällön ulkoiseen, määrälliseen puoleen johtaa kuvaan lehdistöstä, jossain määrin myös lehtihistoriasta itsestään päin rakentuvasta tutkimusnäkökulmasta. Lehdistö ei näydytään niinkään yhteiskunnallis-poliittisena ilmiönä ja vaikuttajana, vaikka erilaisia poliittisia ja yhteiskunnallisia asioita kyllä tarkastellaan lehdistön sidonnaisuuksien selvittelyssä. Mitä Suomelle ja suomalaiselle merkitsi lehdistön kirjoittelun tietynlainen painottuminen, ei laajassa mielessä aukea Suomen lehdistön historian sivuilta.

Mittauksissa ja pääosin lehtien sisällön muussakin arvioinnissa tehty ratkaisu on ehkä ollut työekonomisen pakon sanelema. Toisaalta tämäkin tapa lähestyä maailmankuvaa kertoo ainakin koulitulle lukijalle paljon sekä lehdistöstä että yhteiskunnasta. Näin myös edellä esille otetussa, sinänsä tasokkaasti ja tyylikkäästi tehdystä Suomen lehdistön historian 1920- ja 1930-lukua käsittelevässä osassa, kun siellä pohditaan ajan poliittisen dramatiikan ja lukijoiden arkielämästä löytyvien kaupalliseen lehdistöön päin vievien tekijöiden suhdetta.

Maailmansotien välisen ajan kehityksen lopputulokseksi oli Suomen lehdistön historian mukaan (osa 2, s. 411) se, että lehdistön maailmankuva sai aikaisempaa enemmän sanomalehtimarkkinoiden vaatimia epäpoliittisia elementtejä. Näkyviin alkoi tulla vähemmän puoluepoliittista ja aiempaa enemmän liikeyritysmäistä lehdistöä. Tällaisten muutosten rinnalla jää kuitenkin hiukan kuin sivuhuomioksi lehtien kansallismielinen henki ja sen vaikutus suomalaisiin eli yksi vastaus tuohon miten lehdet kirjoittivat -kysymykseen: "ja lehdistö loi lukijoilleen kuvaa maasta ja 'meistä', jotka sentään selviämme isoisten rinnalla."

Suomen lehdistön historian eri osien välillä on suuria eroja miten kirjoittamisen selittämisessä. Esimerkiksi suhtautumista Saksan-Ranskan sotaan 1870-71 on eritelty lehtikohtaisesti varsin tarkasti ja selvitetty myös, miksi lehdet suhtautuivat joko Saksa- tai Ranska-myönteisesti (osa 1, s. 393-4). Sitä vastoin tuon kirjoittelun vaikutuksia suomalaisten maailmankuvaan ei enää suoraan osoiteta. Mielenkiintoista olisi ollut myös pyrkiä selittämään, miksi juuri Saksan ja Ranskan välinen taistelu oli

sisäisesti muuntuva ja emämaan kehityksestä yhä kauemmaksi poikkeavassa Venäjän suuriruhtinaskunnassa ensimmäinen "suuri uutissota" ja miten siitä raportointi vaikutti suomalaisten käsityksiin omasta yhteiskunnasta ja suhteesta Venäjään.

Sidonnaisuudet ja sitoutumattomuus

Suomen lehdistön historiaa on tietoisesti tutkittu ja teosarja kirjoitettu lehtien sidonnaisuusteen, siis taustatekijöiden näkökulmasta, mikä myös kertonee SSLH-projektin alkuvaiheiden ilmapiiristä. Perinnäinen kansainvälinen tapa lähestyä aihetta lehdistön sananvapauden puolesta käymän taistelun näkökulmasta on jätetty toissijaiseksi, joskin siihenkin tietysti joudutaan puuttamaan.

Valtiovallan sääteleyt autonomian ja II maailmansodan aikana on luonnollisesti käsitelty. Sitä vastoin yleisen henkisen ilmapiirin kirjoitustapaa ja sisältöä suuntaavaan vaikutukseen on kiinnitetty vähemmän huomiota lukuunottamatta ulkopoliittista itesensuuria ja presidenttien harjoittamaa ohjailua II maailmansodan jälkeen. Myös lehdistön kuten yleensäkin tiedotuksen "porvarillista hegemoniaa", joka oli tiedotustutkimuksen kuin myös poliittisen ilmapiirin radikaalin vaiheen muotitermi 1960- ja 1970-luvulla, on selvitetty (osa 3, s. 272-7).

Koostavan tarkastelun ongelmallisuudesta laajassa eri kausiin ja eri kirjoittajille jaetussa suurhankkeessa voi edelliseen porvarilliseen hegemoniaan liittyen ottaa esille sidonnaisuuden vastatermin sitoutumattomuus. Sen pääsyyksi nousee puolueiden samankaltaistuminen (osa 3, s. 149-150). Tietysti asia liitetään Suomen lehdistön historiaa läpikäyvään teemaan uutis- ja yleislehtikehityksestä. Sitoutumattomuus ei kuitenkaan yleensä merkitse irtautumista yhteyksistä puolueisiin. Entinen edistyspuoluelainen Turun Sanomat olisi 1960-luvulta lähtien ilmeisesti yhtä hyvin laskettavissa Kokoomuksen revierille, vaikka on sitoutumaton. Mihinköhän Helsingin Sanomat sijoitettaisiin?

Sitoutumattomiksi puolueista irtautuneet lehdet ovat yleensä olleet näkyviä vaikuttajia. Siksi yleinen kuva kehityksestä sitoutumattomuuden suuntaan on ollut ilmeisen yliampuva. Suomen lehdistön historia osoittaa mielenkiintoisella tavalla, että lehtien konkreettinen puoluesidonnaisuus sittenkin on säilynyt kokonaisuutena ottaen vahvana, vaikka lehtien yleisille on edellä kuvalla tavalla muuttunut yleislehden suuntaan. Toisaalta sitoutumattomuus ei ole ratkaisevasti muuttanut poliittista jakautumaa. Työväenpuolueiden lehdistö on kehi-

tyksestä kärsinyt enemmän. Onhan kotkalainen Eteenpäin Suomen lehdistön historian esilleottama sosialidemokratiaan nojaava poikkeus menestyvien uutis- ja yleislehtien joukossa 1970-luvulla (osa 3, s. 200).

Tiedon paljouden ongelma

Keskittyminen taustatekijöihin on joka tapauksessa tuonut valtavasti tärkeää tietoa. Esimerkiksi omistussuhteet on selvitetty lehti lehdeltä kunnioitettavalla tarkkuudella. Samalla tavoin rakenneyhteydet puolueisiin tulevat varmasti selville. Näiden tarkastelussa on historiaosissa joskus puuduttavaakin täydellisyyttä ja yksityiskohtaisuutta, kun kaikki Suomen lehdet käydään läpi monesti toistaen samaa peruskuvia. Lehtien ja toimijoiden nimet vain muuttuvat. Sama perinpohjaisuus vähentää lehdistöhistorian luettavuutta joissain muissakin asioissa. Tosin Suomen lehdistön historiassa on annettu suurimmille lehdille kuten Hufvudstadsbladetille, Helsingin Sanomille, Uudelle Suomelle, Turun Sanomille, Aamulehdelle jne. muita enemmän tilaa ja myöskin pyritty vastaamaan, miksi ne pärjäsivät toisia paremmin.

Joiltain osin olisi ehkä ollut mahdollisuus jättää varsinaisten historiaosien yksityiskohtia ja luettelomaisia tekstejä yleisten johtopäätösten ja hakuteososien tietojen varaan. Hakuteokset ovat loistokas Suomen lehdistön bibliografia. Tuskin enempää voidaan vaatia. Eri-laisten faktatietojen ohella hakuteoksissa on lehdistä lyhyet historialliset katsaukset. Niissä näyttää ainakin otoksenomaisen tarkastelun perusteella pääteltynä olevan varsin hyviä luonnehdintoja myös lehtien linjoista ja kannanotoista. Katsausten näkökulma on poliittis-historiallinen. Siellä on esimerkiksi nähtävissä edellämainittu Turun Sanomien yhteys Kokoomukseen.

Vaikka erilaiset sidonnaisuudet on todella tarkasti selvitetty, niitä tarkastellaan Suomen lehdistön historiassa vähän samaan tapaan kuin maailmankuvaa lehdistön sisäisenä ilmiönä. Yleensä johtopäätöksiä jonkun taustatekijän merkityksestä tehdään koko lehdistön kannalta. Mitä ideologis-puoluepoliittinen sidonnaisuus merkitsi jonkun lehden linjan kannalta, on toki esillä. Nuorsuomalainen lehti ajoi nuorsuomalaista linjaa. Helsingin Sanomien ja Turun Sanomien kaltaisten lehtien omistuksen keskittyminen yksille selvuille ja sen yhteyksien liikeyritys- ja yleislehtisuunnan kehityksen vauhdikkuuteen tulee näkyviin. Ehkä monille on uutta, että Hufvudstadsbladet oikeastaan oli tämän linjan edelläkävijä Suomessa jo 1800-luvun lopulta lähtien.

Kuljetukset ja kulttuuri

Suomen lehdistön historian monimuotoisuuteen kuuluu myös tarkka erittely toimittajista, toimituksista, paino- ja kuvantekotekniikasta ja vaikkapa liikenne- ja postioalojen kehityksestä edellytyksenä lehtien leviämiseksi. Niiden yhteis- ja kokonaisvaikutus jää yleensä kuitenkin vähälle käsittelylle tai hajahuomioihin kuten esimerkiksi lehden valtakunnallisuuden muuttuminen taloudellisesta rasitteesta eduksi kuljetusten kehittymisen myötä. Suuren ja monipuolisen tiedon kokoaminen yhteen on luonnollisesti ollut vaikea tehtävä.

Taustatekijät eroavat ja hajoavat jossain määrin omiksi kokonaisuuksikseen Suomen lehdistön historian eri osissa. Niiden kytkennät lehtiin, lehtien maailmankuvaan ja siitä eteenpäin lukijoihin eivät aina konkretisoidu eri osien sisälläkään. Eri kirjoittajille jaettuina suurteoksissa on varsin luonnollista, että pitkän aikavälin jatkumoa on ollut vaikea saada selvästi näkyviin. Valtava uuden tiedon määrä houkuttelee kuitenkin lukijaa ehkä epätieteellisen yleistäviin ajatuskulkuihin, joihin Suomen lehdistön historiassa ei ole menty.

Suomen lehdistön historian selvittäjä rautateiden rakentamisen, tiestön kehittymisen ja postin palvelujen tehostumisen vaikutus valtakunnallisten lehtien talouden helpottumiseen ja samalla niiden kilpailukyvyyn muuhunkin paranemiseen (lehtien perillemenon nopeutuminen) on nähtävissä yhtenä Suomen kulttuurihistoriaan voimakkaasti vaikuttavana tekijänä. Valtakunnallisten lehtien aseman vahvistuminen on osa Suomen eri osien lähentymistä ja samalla samankaltaistumista. Radiokin teki samaa työtä 1920-luvulta lähtien ja lopullisen iskun löi televisio 1960- ja 1970-luvulla.

Miksi Maalaisliitolla (Suomen Keskustalla) on vahva lehdistö?

Edellistä konkreettisemmin lehdistöhistoriaan liittyen voisi kysyä esimerkiksi sitä, onko Maalaisliiton lehdistön levikin voimakas kasvu sotien jälkeisinä vuosikymmeninä ja suhteellisen vahva asema 1970-luvulta lähtien, jolloin se ohitti Kokoomuksen lehdistön (osa 3, s. 189-204), ainakin osittain liitettävissä tiestön voimakkaaseen rakentamiseen 1950- ja 1960-luvulla. Tietysti Suomen lehdistön historian korostamat maalaisliittolaisten lehtien sisällön kehittäminen yleis- ja uutislehtisuuntaan, maakunnallisuuden korostaminen yms. tekijät, olivat tärkeitä, mutta samaan pyrkivät muidenkin puolueiden lehdet.

Suomen sanomalehdistön historiassa todetaan (osa 3, s. 313-314) tiestön pitämisen liikennöitävässä kunnossa 1950-luvulta lähtien myös talvella ja koko tieverkoston mahtavan kehityksen 1960-luvulla mahdollistaneen omalta osaltaan sanomalehdistön kasvun. Levikkialueet saattoivat laajentua aikaisempaa suuremmiksi ja kuljetus ja jakelu nopeutuivat. Samaan aikaan puhelin- ja tietoliikenneyhteydet (mm. kaukokirjoittimet 1950-luvulla) toivat maakuntakeskukset lähelle Helsinkiä ja ulkomaailmaakin.

Kun näin parantuneet mahdollisuudet saada lehdet nopeasti ja tiedoiltaan tuoreina lukijoille koskivat nimenomaan maaseutua, niin ei voi välttyä oletukselta, että tämä koitui nimenomaan Maalaisliiton lehtien eduksi. Juuri niillä oli potentiaalisia tilaajia maakuntakeskuksia ympäröivällä maaseudulla. Tämä näyttää tapahtuneen siinä mielessä otollisella hetkellä, että vähän myöhemmin tapahtunut television läpimurto ja poliittisten puolueiden ohjelmien "yleispuolueellistuminen" pakottivat pian kaikki lehdet uutis- ja yleislehtisuunnalle.

Lehtien samankaltaistuminen ja puoluepoliittisuuden jääminen toissijaiseksi tai ainakin yleislehtileiman rinnalle vähensi jatkossa lukijoiden tarvetta vaihtaa lehteä poliittisista muutoksistakin huolimatta varsinkin, jos lehti lisäksi oli alueellaan ehtinyt saavuttaa johtavan aseman. Suomen lehdistön historia käsittelee laajasti vahvan peitto prosenttien merkitystä lehden menestyksen ehtona.

Maalaisliiton osalta voisi II maailmansodan jälkeisen ajan tavoin kysyä, olisiko sen varsin nopea nousu suurpuolueeksi kohta syntymänsä jälkeen vuosisadan alussa myös liitettävissä sen ajan tasolla merkittävään liikenne- ja tietoyhteyksien kehittymiseen. Mieltä ainakin kiehtoo ajatus, että kyseisillä tekijöillä olisi vaikuttaessaan lehdistön leviämiseen ollut jännittävä yhteys poliittisten voimasuhteiden kehitykseen Suomessa.

Hesarin menestyksen tie

Suomen lehdistön eri osien yhteenvetoluvuissa on tuki koosteita erilaisten taustatekijöiden vaikutuksesta, mutta mielenkiintoinen poikkeus teossarjan yleisestä hajautuvasta tavasta tarkastella eri ilmiöitä on kuitenkin Raimo Salokankaan asettama kysymys "Miksi Helsingin Sanomat voitti?". Vastauksia löytyy Eljas Erkon henkilöön liittyvästä yleisestä uudistuspolitiikasta, pikkuilmoistustaktiikasta, lukijoiden viihdyttämisyhteyksistä, jopa uutisten "värrikyydestä". Jo nämä toivat usia tilaajia, mutta myös poliittinen liberalismi oli edellisiin yhtyneenä tärkeä. Työväestökin saattoi tilata lehteä sisällissö-

dan jälkeisinä ristiriitaisina aikoina.

HS:n toimintalinjan tuloksena oli taloudellinen menestys, jota taas käytettiin lehden kehittämiseen niin sisällöllisesti kuin teknisestikin yhä houkuttelevammaksi. Painokoneisiin, kuviin, toimittajakuntaan ja ulkopuolisiin avustajiin kuin myös ulkomaanyhteyksiin satsattiin voimakkaasti. "Kierteen kaikki osat toimivat Helsingin Sanomien hyväksi", toteaa Salokangas (osa 2, s. 397-9). Ehkä joitain muitakin tekijöitä (esim. kuljetusolosuhteet) voitaisiin ottaa mukaan. Samantapainen kehityskulku näkyy myös Turun Sanomien kohdalla 1920-luvulta lähtien. Muut ovat seuranneet perästä.

HS:n ja TS:n linjanvedot olivat moderneja vastauksia yhteiskunnan ja samalla lukijakunnan muuttumisen luomiin haasteisiin. Lehti ei ollut enää vain julistaja vaan myös odotusten ja toiveiden täyttävä. Lienee kuitenkin lähdettävä siitä, että julkaisija/omistajapuoli viime kädessä tekee ratkaisut. Lehti elää tai kuolee sen mukaan, vastaavatko tehdyt ratkaisut potentiaalisen tilaaja- ja lukijakunnan tarpeita.

Kaiken kansan mielipide

Kysymys potentiaalisen lukijakunnan ja lehdentekijöiden välisestä suhteesta näkyy varsin konkreettisesti Suomen varhaisimman lehdistön vaiheissa. Åbo Underrättelser mainosti itseään 1840-luvun lopulla iskusanoina "Sjöfart, handel och kursnotiser" (osa 1, s. 122). Lehti siis antoi kaupan ja liikenteen piirissä oleville niitä tietoja, joita he tarvitsivat. He olivat myös tuon ajan lähes ainoa potentiaalinen tilaajaryhmä. Suomenkieliset lehdet olivat vaikeuksissa, koska tässä kieliryhmässä ei vastaavia tilaajia ollut. Se että niitä kuitenkin perustettiin, kertoo näiden lehtien julistajaluonteesta.

Suomen lehdistön historia ottaa 1800-luvun puolivälissä rohkeasti käyttöön yleisen mielipiteen ja kansan äänen käsitteet vedoten suomenkielisten lehtien levikin nousuun ohi ruotsinkielisten Krimin sodan aikana. Lisäperusteluna on maaseutukirjeiden määrän kasvu suomenkielisissä lehdissä. Se, että kenraalikuvernööri v. Berg perustutti virallisen suomenkielisen lehden, jossa oli myös kansanlehden piirteitä, on myös todisteena siitä, että ns. yleisestä tai kansan mielipiteestä oli tullut todella merkittävä tekijä (osa 1, s. 178-179).

On tietysti varsin suhteellinen kysymys, kuinka laaja lehtien lukijoiden ja niihin kirjoitettavien määrä tarvitaan, jotta voidaan puhua yleisestä mielipiteestä, joka käsitteenä on muutenkin ongelmallinen. Lehden tarve oli kuitenkin vielä julkaisijan/julistajan puolella. Suomenkielisen virallisen lehden perustaminen kertoo ehkä vain

viranomaisten halusta olla mukana ja vaikuttaa laajenevaan, mutta yhä varsin kapeaan, pääosin lukeneiston luomaan ja siihen myös kohdistuvassa suomenkieliseen tiedotustoimintaan. Nimenomaan sivistyneistön, lähinnä porvariston keskustelun laadulliseen tasoon pohjusti Snellmankin Saimassaan v. 1844 yleisen mielipiteen voiman (osa 1, s. 134), joskin päämääränä oli yleisen mielipiteen edustajien jatkuva kasvattaminen.

Politiikka ja raha

Kaiken kansan mielipide oli 1800-luvun puolivälissä, kuten Suomen lehdistön historia toteaa kieliasetuksen yhteydessä, lähinnä tuleva mahdollisuus. Tuskin suomenkielinen "kans" ainakaan oli mielipiteenmuodostaja (osa 1, s. 248). Sen yhteiskunnallinen aktiivisuus oli vielä pientä, lukutaitokin varsin kapea. Suomen lehdistön historian 1800-lukua käsittelevä osuus niveltyykin ehkä enemmän suomalaisuusliikkeen taisteluun kuin yhteiskuntakehitykseen. Suomenkielisen lehden tekemisenhän oli silloin myös (kieli)politiikan tekoa. Tämän olisi ilmeisesti voinut liittää (s. 370) toimittajakunnan rakenteen muuttumisen tarkasteluun. Poliitiikan ja lehden tekemisen yhteys näkyi toimittajien korkeana koulutustasona aina vuosisadan lopulle asti.

Suomen lehdistön historia jättää yhteiskunnallisen tilanteen realismin tavallaan sivulauseiden varaan myös käsitellessään fennomaanien yritystä tehdä ruotsinkielistä lehteä. Morgonbladet ei saanut riittävästi ruotsinkielisiä tilaajia, mutta ei varsinkaan ilmoituksia (osa 1, s. 367). Vielä perustuslaillisten boikotissa myöntäväisyysuuntuksen lehtiä vastaan 1900-luvun alussa näkyi ruotsinkielisen pääoman voima. Myöntäväisyyslehdet eivät menettäneet tilaajia, mutta joutuivat ilmoitusten menettämisen takia tiukoille (s. 497). Mikä yleensä ottaen on ollut ilmoittajien rooli muuten kuin lehtien ilmoitustulojen ja siten niiden talousrakenteen muuttamisen kannalta, ei kovin paljon näy Suomen lehdistön historian sivuilla.

Pitkään ei vuosisadan alun ilmoitusboikottia kuitenkaan voinut jatkaa. Aktiivisen ja tietoisien lukijakunnan määrä kasvoi jatkuvasti suomenkieliselä puolella, kun ruotsinkieliselä ei enää ollut merkittäviä laajentumismahdollisuuksia 1900-luvun alussa. Vaikeuksista yhdistää erilaisia taustatekijöitä ja mitata niiden keskinäistä vaikutusta lehtiin ja lehdistöön on yhtenä esimerkkinä juuri vuosisadan vaihteessa tapahtuneen lehdistön suuren laajenemisen syiden pohdinta (osa 1, s. 444-446). Monipuolisuudestaan huolimatta se painottuu yleiseen taloudelliseen noususuhdanteeseen (takaiskuineen).

"Sortokauden" rajoituspolitiikka on tietysti mukana. Lukevan, tiedostavan väestön lisääntyminen jää tässä kohdin hiukan syrjään.

Maailman huipulla

Suomen lehdistön historia ei ole syyllistynyt lehdistön merkityksen ylikorostukseen ainakaan siinä mielessä, että lehdistön kehitys on pyritty liittämään muihin tiedonkulun väyliin. Niinpä esimerkiksi sosialismin leviämisen ja työväenliikkeen etenemisen yhteydessä on historian 1. osassa, joskin vähän hajanaisesti selvitetty myös muun kirjallisen materiaalin leviämistä sekä suusta suuhun -menetelmää jne. Koko lehdistön näkökulmasta on koulujärjestelmän kehityksen ohella pohdittu mm. kirjastojen yleistymisen osuutta tiedonjanoisen lukijakunnan lisääntymisessä. Radion ja erityisesti television vaikutusta koko tiedotusmaailman muutokseen on useissa yhteyksissä monipuolisesti selvitetty II maailmansodan jälkeistä aikaa käsittelevässä 3. osassa. Lehdistön säilymistä tärkeänä tiedon väylänä ja mielipidevaikuttajana on kuvattu havainnollisesti.

Nimenomaan lehdistön määrällisen puolen ja ulkoisen asun kehittyminen kohti tätä päivää on luettavissa Suomen lehdistön historian historiaosien sivuilla. Lopputulos on nähtävissä tiedoissa (osa 3, s. 332-334), jotka osoittavat suomalaisten 1980-luvulla olevan lehtien kulluttajina jopa muiden pohjoismaiden ja Japanin edellä maailman huipulla. Näiden tietojen yhteydessä ei tosin taaskaan kovin paljon pohdita, mitkä kaikki tekijät tähän ovat johtaneet. Se näyttätyy eräänlaisena itsestäänselvytyenä lehdistön sisäisen kehityksen näkökulmasta tarkasteltuna.

Edellisen perusteella voi yhtyä historiaosien yhteenvetoluvussa (osa 3, s. 485) esitettyyn toteamukseen, että Suomen lehdistön historia kuvaa sitä kehitystä, joka on tehnyt Suomen lehdistöstä neljännen valtiomahdin. Jokainen suomalainen on tuon mahdin vaikutuspiirissä. Toisaalta voi jälleen kysyä, mitä tuo mahti on merkinnyt Suomessa tai mitä se ilmentää Suomesta. Onko korkea tilaajamäärä esimerkiksi seuraus siitä, että kuulumme pohjoismaisten demokratioiden ryhmään, vai onko päinvastoin niin, että neljäs valtiomahti on pitänyt meidät pohjoismaisena demokratiana?

Millainen neljäs valtiomahti?

Lehdistön sisältäpäin tapahtuvasta tarkastelustakin lähtien voisi Suomen lehdistön historialta odottaa terävämpää, ainakin kootumpaa arviota siitä, miten lehdistö ja

lehdet ovat neljättä valtiomahtia käyttäneet ja mikä on ollut niiden vallan suhde poliittiseen valtaan. Mieleen tulevat esimerkiksi tapahtumat puolen vuosisadan takaa. Suomalaiset neuvottelijat ainakin vetosivat Moskovassa siihen, että Suomen kansa ei hyväksyisi joustoa Neuvostoliiton vaatimusten suuntaan. Ilmeisesti poliitikkojen enemmistö olisi siihen ulkopoliittisen rationalismin perustein taivutettavissa, mutta pelkäsivätkö he kansaa vai neljättä valtiomahtia? Samalla tavoin voisi kysyä, oliko lehtien säilymisellä "vanhojen" puolueiden käsissä II maailmansodan jälkeen ratkaiseva merkitys siihen, ettei uusi ulkopoliittikka ja sisäpolitiikan askel vasemmalle lopulta heijastunut voimakkaasti sisäisiin poliittisiin ja taloudellisiin rakenteisiin.

Suomen lehdistön historian yhtenä suurena ja keskeisenä linjana on kehitys aate-, julistaja- ja puoluelehdistä uutis- ja yleislehtiin. Mitä tämä on merkinnyt neljännen valtiomahdin näkökulmasta? Onko lukijan toiveiden ja tarpeiden lisääntyvä huomioonottaminen lehdien tekemisessä ja sisällön valinnassa tehnyt lehdistä entistä enemmän "kansan ääniä" ja vaikkapa "tutkivan journalismin" keinoin jopa aiempaa vahvempia vaikuttajia. Vai onko puoluesidonnaisuudesta irtautuminen tai puolueyhteyden muu väljentäminen vähentänyt lehdistön sananvaltaa poliittisten päättäjien suuntaan?

Enää ei mikään lehti ole nimettävissä "ulkoministerin ääneksi" kuten Helsingin Sanomat 1930-luvun lopulla. Vastaavaa roolia ulkopoliittikan sektorilla tavoittelivat vielä II maailmansodan jälkeen "johtavan ulkopoliittikan puolueen" Maalaisliiton lehdet aina silloin tällöin. Yhteys politiikan päättäjiin oli selvä. Toisaalta näyttäisi siltä, että neljäs valtiomahti olisi todella monipuolisuudessaan ja kriittisyydessään, yleislehtiin ja uutislehtiin noussut myöhemmin kansakunnan omaksitunnoksi.

Vai onko todellinen neljäs valtiomahti yksinään Helsingin Sanomat, joka antamalla aukeaman Pirkkalan marxilaista historianopetuskokeilua vastaan suunnatulle kritiikille käytännössä ratkaisi jo eduskuntakyselynkin aiheuttaneen kokeilun päättymisen? Tällainen esimerkki ja viimeaikainen lehdistöönkin ulottunut keskittymi-

nen herättää tietysti kysymyksiä, kuka ja kuinka suppeat piirit lopulta määräävät neljännen valtiomahdin käytöstä tulevaisuudessa.

Keskeisin yksiin kansiin

Suomen lehdistön historia on erinomainen, monipuolinen ja tavallaan täydellinen yleisesitys. Joka lehdistä tietoa kaipaa ja sitä Suomen lehdistön historiasta hakee, hän sen myös löytää. Teossarjaan valittu esitystapa tosin vaatii joskus lukijalta useiden osien selailua. Lähes jokaiseen pääjaksoon on katsottu tarpeelliseksi ottaa mukaan tuo "kaikki". Joitain taustatekijöitä olisi ehkä voinut yhdistää laajemmiksi kokonaisuuksiksi, jotain ehkä jättää hakuteosten varaan ainakin yksityiskohtien osalta. Mutta suurteoksen rakenne on aina ongelmallinen. Jos teet näin, kritisoidaan. Jos teet toisin, edellistä vaihtoehtoa pidetäänkin valaisevampana.

Edellä aiemmin esitetyt näkökohdat ovat tietoisesti kärjistettyjä. Joka lukee tunnollisesti läpi niin historia- kuin hakuteososatkin, pystyy niiden valtavan tietomäärän pohjalta myös hahmottamaan lehdistön yhteiskunnallista, poliittista, taloudellista ja kulttuurista merkitystä. Silti näyttäisi aiheelliselta toivomus, että nyt ilmestyneen suurteoksen valtavaan tietomäärään nojaten, mutta yksityiskohtia karsien ja taustatekijöiden käsitteilyä yleistäen, laadittaisiin suppea lankoa yhteenvetävä tieteellinen yleisesitys, jonka yleisenä näkökulmana olisi lehdistön yhteiskunnallinen merkitys Suomessa.

Yleisesitystä voisi perustella myös kansanpainoksen tarpeella. Sen ei tarvitse olla ristiriidassa tieteellinen yleisesitys-päämäärän kanssa. Kaiken kohteenahan on lehdistö, jonka yhtenä jalona tehtävänä on välittää monimutkaista ja vaikeatajuistakin tietoa kaikelle kansalle kaiken kansan ymmärtämässä muodossa. Ottaisikohan joku nyt ilmestyneen laadukkaan suurteoksen korkeatasoisista kirjoittajista työkseen yleistävän, näkökulmaa avartavan ja popularisoivan koosteen laadinnan?

Marti Julkunen